

Könyvajánló

BAÁN ISTVÁN: *Theofánisz Mavrogordátosz (1626–1688) paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor*, (Collectanea Athanasiana II. Textus/Fontes Vol. 3.), Nyíregyháza, 2012. 320 p.

Ha a hazai görögkatolikusság történetéről írunk vagy beszélünk, akkor óhatatlanul Zsatkovics Kálmán (1855–1920) vagy Hodinka Antal (1864–1946) tudományos munkássága jut eszünkbe. Ugyanis tudósi tevékenységük alapozta meg a honi görögkatolikus egyház múltjának levéltári dokumentumokra épülő aprólékos feldolgozását. Jóllehet az általuk elindított, a görögkatolikusok történetére vonatkozó kutatások folyamata olykor-olykor különféle politikai okokból időről időre megrekedt. Ugyanakkor az 1990-ben bekövetkezett politikai változásoknak köszönhetően újból lehetővé vált a hazai kutatók számára, hogy a külföldi közgyűjteményekben őrzött, a magyar (Kárpát-medencei) egyháztörténeti vonatkozású, és egyúttal felbecsülhetetlen értékű, tetemes számú forrásanyagot rendszerezék, valamint feldolgozzák a tudományosság számára. Ez különösen igaznak bizonyult a görögkatolikus egyház és a munkácsi egyházmegye történeti kutatásának szempontjából is.

Ennek köszönhetően az elmúlt negyedszázad során a magyar egyháztörténeti kutatások újból reneszánszukat élik. Ugyanis nemzetközi összefüggésekben elhelyezve kezdték el a diszciplína művelését. Gondoljunk csak itt Tóth István György (1956–2005), Fazekas István, Kruppa Tamás, Molnár Antal, Véghseő Tamás, Tusor Péter, Forgó András vagy a fiatal Mihalik Béla Vilmos nemzetközi mércével is mérhető tudományos eredményeire.

Baán István görögkatolikus pap kiemelkedő tudósi munkássága nem ismeretlen a hazai és a nemzetközi tudományos közélet előtt. Nemcsak a hazai görögkatolikusság történetének kutatásában, hanem a bizantinológia és patrisztika területén már nemzetközi szinten is maradandót alkotott.

Jelen munka a hazai egyháztörténet – azon belüli is az unitusokra vonatkozó kutatások – előtt leddig is alig ismert és jóformán alig kutatott egyházi személy, Theofánisz Mavrogordátosz (1626–1688) (*Teofano Mavrocordato, Theophanus Mauorocordatus*) paronaxiai metropolita fordulatokban gazdag életét dolgozza fel levéltári források alapján. A könyv bevezetőjében a szerző maga is külön kitért arra, hogy miért volt szükséges Mavrogordátosra

koncentrálni, és miért volt fontos a személye az újonnan feltárt, zömében szentszéki források tükrében a hazai görögkatolikus egyháztörténeti kutatások számára. Ugyanakkor Baán István azt is kiemelte, hogy Mavrogordátosz sokáig a hazai kutatásokban alig szerepelt, és egyfajta epizodista szerepet játszott a magyar egyház történetében. Sőt hosszú időközön keresztül csak az az információ állt a honi egyháztörténeti kutatások rendelkezésére, hogy Mavrogordátosz személyéhez köthető az első magyar nyelvű püspöki körlevél. Azonban pontosan ez a mellékszereplői státusz, és a róla szóló nagyszámú, főleg a szentszéki levéltárakban őrzött dokumentum keltette fel Baán István tudományos kíváncsiságát, és ezért kezdett személyével kapcsolatban több esztendőn át tartó „nyomozásba.”

A szerző a legapróbb részletekbe menően tárta fel Mavrogordátosz életpályáját, mégpedig oly módon, hogy nem vészett el a részletekben. Az általa feltárt levéltári források alapján élénk tárult a korabeli szigeti görögség (*Archipelago*) mindennapi élete a 17. században, illetve kapcsolatuk a konstantinápolyi egyetemes patriarchátussal, a görög szigetvilágban a Tridentinum szellemében munkálkodó nyugati (frank, latin) szerzetes-misszionáriusokkal, illetve az oszmán hatóságokkal. Ezen túlmenően Baán István művében felhívta a figyelmet arra is, hogy milyen viharos korszakot élt át az ortodox egyház és a konstantinápolyi ökumenikus patriarchátus, és hogy mennyire nem számított ebben a korszakban életbiztosításnak egyházfőnek vagy pátriárkának lenni. Mindenki mindenki ellen volt, a főpapok egymást próbálták lejáratni a szultáni udvarnál, az egyre jobb, magasabb egyházi hivatalok, rangok és vagyonok megkaparintása céljából. S ugyanez volt megfigyelhető a konstantinápolyi patriarchátus esetében is. Mondhatni azt is, hogy felsejlett a „tömjénfüstös” bizánci és posztbizánci intrikák világa. Néha az olvasó alkalomadtán azt érezte, hogy mintha nem is az Oszmán Birodalomban, hanem bizánci császárok korában történt volna mindez. Arról nem is beszélve, hogy az oszmán fennhatóság alatt álló területeken térítő szentszéki szerzetesek és misszionáriusok ugyancsak egymással rivalizálva-intrikálva, és egymást a szentszéki, illetve az oszmán-török hatóságok előtt feljelentve-lejáratva igyekeztek úgyszintén egymást ellehetetleníteni. Azonban az ő céljuk más volt, hiszen a birodalom területén élő keleti keresztény közösségeket próbálták megnyerni a római katolikus hit számára, és ezért köreikben valóságos versenyhelyzet állt elő.

Mavrogordátosz ebben az intrikákkal, cselszövésekkel és ármányokkal teli időszakban kezdte meg tevékenységét. Sőt, a könyvből az is kiderült, hogy e

cselszövéseknek maga is tevékeny részese volt. Ugyanis hét főpaptársával kíséreltet tett arra, hogy megbuktassák az akkori konstantinápolyi pátriárkát, IV. Dionüszioszt (1671–1673, 1676–1679, 1686–1687, 1693–1694). Azonban a puccsot előkészítő főpapoknak anyagi segítségre volt szükségük, hogy céljuk elérésében lefizessék a nagyvezírt. Ezért Mavrogordátosz Rómába távozott, és tulajdonképpen majdani anyagi és politikai segítség reményében letette a katolikus hitvallást. Szándékait ugyanakkor a Szentszék sem teljes egyetértéssel fogadta. Ugyan diplomatikusan támogatásukról biztosították, de az áttért metropolitát római tartózkodásától kezdve a gyanakvás szelleme vette körül. A római egyház képviselői közül nem kevesen gyanakodtak rá, amely ugyan nem kimondottan a személye ellen irányult, hanem a korábbi negatív tapasztalatokra épült. Ugyanis a 17. század második felére a Szentszéknek nem minden esetben voltak már pozitív benyomásai a katolizált keleti főpapokról, illetve őszinteségükről. Sokan közülük valóban csak önérdékből, a magas egyházi hivatalok elnyeréséért és azzal járó tekintélyes jövedelmekért tértek át. Ugyanakkor sok olyan keleti főpap is akadt, aki ugyan katolizált, de amikor szembesült az ezzel járó kötelezettségekkel, szinte nyomban visszamondta a katolikus hitvallást, és visszatért ősei hitéhez. Az ilyen aktusok legtipikusabb esetei az áttért örmény főpapok közül kerültek ki. Ezért gyakorlatilag az egyházi unióra lépett püspököket, érsekeket vagy egyszerű papokat továbbra is szakadároknak vagy eretneknek tekintették, azaz nem tartották őket őszintén katolikusoknak, és gyakorta vádolták meg őket azzal, hogy továbbra is titokban őseik hitét gyakorolják. Lényegében Mavrogordátosznak ilyen gyanakvással és bizalmatlansággal teli közegben kellett véghez vinnie elképzeléseit, miközben a Szentszék sem fűzött nagy reményt konstantinápolyi ambícióihoz. Mindazonáltal a görög főpap ebből az atmoszférából tért vissza Konstantinápolyba.

Baán István szavajárásával élve a puccskísérelt befuccsolt, és mindez Mavrogordátosz rossz politikai és taktikai érzékének volt köszönhető, hiszen elképzeléseit, terveit nem rejtette véka alá, és ennek köszönhetően a puccskísérelt híre eljutott IV. Dionüsziosz konstantinápolyi pátriárka fülébe is. Emiatt menekülni kellett a fővárosból, mert a haragra gerjedt pátriárka életveszélyesen megfenyegette. Így 1672-ben Mavrogordátosz vagyonát és tekintélyét veszítve Rómába, majd háromévi reményt veszített tartózkodás után 1675-ben Bécsbe vette az irányt. Itt ajánlotta fel Szelepcsényi György (1595–1685) esztergomi érseknek és bíborosnak a szolgálatait, mivel a hivatal nélkül maradt Mavrogordátosz ambicionálta a megüresedett munkácsi unitus püspökség

megszerzését. Szelepcsényi kezdeményezte is kinevezését, sőt megerősítést is kért a Szentszéktől, de erről csak mély hallgatás volt a válasz. Ezt követően a magyar főpap munkácsi adminisztrátornak nevezte ki Mavrogordátosz azzal a nem titkolt céllal, hogy a görög főpap rendet tegyen a felső-magyarországi rutének között, mert nagyon sokan közülük ekkor már visszamondták az 1646-ban kimondott egyházi uniót, és újból eretnek és szakadár hitben éltek. Mavrogordátosz ezen kísérletét azonban nem koronázta siker. Egyrészt nem igazán barátságos közeg fogadta Munkácson. Másrészt nyelvi nehézségei akadtak, mivel nem beszélte sem a magyar, sem a rutén nyelvet, és így nem volt képes keresztülvinni az akaratát az ottani klérus köreiben. Harmadrészt egyházi tevékenységét állandó megélhetési problémák is tetézték. Ezért Mavrogordátosz Bécsbe, majd 1683-ban Rómába tért vissza, és 1688-ig reménykedve egy új egyházi hivatal elnyerésében, teljesen elszegényedve és mellőzve távozott el az élők sorából. A kötet további fontos erénye az is, hogy Mavrogordátosz élettörténete kitűnő angol fordításban is olvasható, amiért a fordítót, Peter Schimertet is komoly dicséret illeti.

A kötet külön érdeme – és egyúttal felbecsülhetetlen értéke – annak a 145 levéltári, több nyelven írott (angol, francia, görög, latin, magyar, német és olasz) és túlnyomórészt kiadatlan dokumentumnak a közlése, amely Mavrogordátosz életpályáról nyújt rengeteg értékes információt náxoszi, konstantinápolyi, római és magyarországi tevékenységéről. Sőt ez a melléklet a könyv nagyobb hányadát teszi ki, mint a görög főpap élettörténete. Mindenesetre az itt közölt források túlnyomó többségét a római Hitterjesztés Szent Kongregációjának (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) Történeti Levéltárában őrzik. Ugyanakkor Baán István Mavrogordátosz életéről és pályájáról nemcsak az előbb említett gyűjteményben, hanem a római Szent Hivatal Levéltárában, a Vatikáni Apostoli Könyvtárban, a Vatikáni Titkos Levéltárban, az Osztrák Nemzeti Levéltárban, valamint az esztergomi Prímási Levéltárban talált úgyszintén értékes forrásokat. Ráadásul ezeket az iratokat Baán István a rá mindig is jellemző kivételes filológiai aprólékosággal és igényességgel adta ki. Sőt ezzel kapcsolatban az is nyugodt szívvel kijelenthető, hogy a szerző eme dokumentumokat Hodinka Antal és Benda Kálmán (1913–1994) kiemelkedő forráskiadási hagyományát folytatva jelentette meg igen magas színvonalon.

Végezetül Baán István könyvének témáját nagyon komoly nemzetközi összefüggésekbe helyezi, amely valóban érzékeny hatást gyakorolt a későbbiekben a munkácsi görögkatolikusságra. Kiváló, magas és egyúttal nemzet-

közi színvonalú munka ez a kötet, ugyanakkor élvezetes olvasmány is. Ezért jó szívvel ajánljuk, nemcsak a tudományos egyháztörténet iránt érdeklődő, hanem művelt könyvolvasóknak is.

Nagy Kornél